

մող գոյականը, ածականը, թուականը, գերանունը եւ այլն) ենթակային (ըստ Սեբաստացու՝ անուն բային) վերադրում են յատկանիչը միայն եւ չեն հոլովում (ծանր, օշինդր)։ Այդ մասին նա դրում է. «Անուն բային եւ խնդիրն միշտ առ նոյն իր վերաբերին, թէ առ զանազանս»⁶² եւ բերում է վերոյիշեալ օրինակը։ Ուրեմն, ըստ քերականի, ծանր եւ դառն բառերը ածականներ են (որոշիչներ), որոնք ցոյց են տալիս քաղ եւ օշինդր անունների որակիւթիւնը, սակայն տուեալ դէպքում դործածուել են որպէս ստորոգելիական վերադիրներ։

* * *

Հետաքրքիրն այն է, որ Սեբաստացին տալիս է խօսքի սովորական շարադասութեան կարգից տեղի ունեցող շեղումները։ Իրականում դրողը կամ խօսողը յաճախ խախտում է քերականների կողմից, կամ բանաւոր լեզուի մշակած ու սահմանած կարգը, եւ իր խօսքը կառուցում է ազատ շարադասութեամբ, այսինքն՝ չըրջուն ձեւով՝ լեզուին տալով բարեհնչունութիւն։ Ըստ մեր լեզուական օրէնքների՝ անուն բային պէտք է դրուի բայից առաջ (Պետրոս ուսանի գրեթեականութիւն)։ սակայն լինում են դէպքեր, երբ

բայն է առաջադաս դործածուում։ Կամ՝ բայի եւ անուն միջեւ մտնում են (միջադրին - Մ. Սեբաստացի) լրացումները՝ նախադրութիւններն ու խնդիրները, որոշիչն ու յատկացուցիչը, որի հետեւանքով՝ նախադասութեան այդ երկու գլխաւոր անդամները միմեանցից բաւականաչափ հեռանում են՝ մի դէպքում մէկ, մի այլ դէպքում՝ մի քանի բառերի ընդմիջումներով։ Օրինակներ.

ա) «Սեմեկապետն արքայի ի ձեռն զօրաւորաց բանից իւրոց հաճեցոյց զարքայն՝ շնորհել այսմիկ մահապարտի ըզկեան»։ Այս նախադասութեան մէջ սեմեկապետ ենթական բաւական հեռացել է հանցոյց ստորոգելից։

բ) «Համեցուցանէր զարքայն ի ձեռն զօրաւորաց բանից իւրոց սենեկապետն արքային. եւ առնէր շնորհել զկեան այսմիկ մահապարտի»։ Այստեղ բայը (հաճեցուցանէր) դործածուել է առաջադաս, եւ տէր բային (սենեկապետն) նրանից բաւական հեռացել է⁶³։

Այս երեւոյթը, այսինքն չըջադասութիւնը նկատուել է նաեւ մեր վաղ շրջանի զարգացած մէջ։

(Շար. 5)

ՅԱԿՈԲ Մ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ
(Աւագ դասախօս, Երեւան)

63. Մ. ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ, նոյն տեղում, էջ 372։

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԵՒ «ՀԱՅ»

ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՈՌՄԱՅԵՅԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐՈՒ ՄՕՏ

(Շար. տե'ս «Բազմավէպ» 1968, ք. 1-3, էջ 45)

ՈՎԻԴԻՍ ՆԱՍՈՆ (ն. Բ. 43-18 յ. Բ.)

Atque aliqua ex illis cum regum nomina
quaeret,
quae loca, qui montes, quaeve ferantur a-
[quae,...
omnia responde.²³

Թարգմանաբար՝

Իսկ եթէ մին անոնցմէ քեզ անուններն հարցրնէ՝
Արեւմտեան, վայրերուն, կամ լեռներուն, գետե-
րուն,
Որոնք այնտեղ պատկերներով կը ցուցուին,
Պատասխանէ՛ր թուրին։

Ու կը շարունակէ նկարագրել.
Hic est Euphrates praecinctus harundine
frontem;
cui coma dependet caerula, Tigris erit
Hoc facito Armenios;²⁴

Թարգմանաբար՝

Եփրատն է այս, աղբիւրաշատ, եղեգնապատ.
Միւսը՝ որմէ կապոյտ վարսեր կը հոսին՝
Տիգրիսն, ուրեմն, ըլլայ պիտի.
Ըսէ՛ր՝ Հայերն եմ ասոնք։

Ովիդիոսի յորդորը խառն է կատակով,
հեղինակն եւ սկեպտիկ (տող 228)

si poteris vere; si minus, apta tamen.

Այսինքն՝ եթէ կրնաս, պիտի ըսես ճշ-
-

1. Մեղամաղձոտ, մեղանոյշ ու եղերեր-
զասէր Տիրուլլոսէն, փոթորկալից եւ մը-
տատանջ Պրոպերտիոսէն անցնինք սկեպ-
տիկ ու սրամիտ Ովիդիոսին։ «Արուեստ
սիրելու» (Ars amatoria) քերթումին
Ա. Վրբին մէջ²¹, Ովիդիոս կը խօսի վա-
րերու եւ պարագաներու մասին՝ ուր կա-
րելի է սիրոյ թակարդներ լարել (ubi re-
tia ponas)․ կը թուարկէ ու կը նկարա-
գրէ կրկէսը, թատրոնները, փորումը,
հրապարակները, եւ կանգ կ'առնէ գլխա-
ւորապէս կայսերական յաղթանակի շքեղ
հանդէսներուն զիմաց, որոնք տեղի կ'ու-
նենային պատերազմներէ ետք։ Բնակա-
նաբար, ակնարկը՝ այդ ժամանակ, արե-
ւելքի մէջ, Պարթեւներու գէմ մղուող
պատերազմներու մասին է։ Գիտենք թէ
այս պատերազմներուն մէջ յաճախ խառ-
նուած էին Հայերն ալ․ ծանօթ է արդէն
թէ «Հայ ժողովուրդը շատ մը հասարա-
կաց կէտեր ունէր բարուց եւ կրօնից մէջ՝
Պարթեւաց հետ»²²։

Ովիդիոս, մանրամասնելով, կ'ըսէ թէ
կայսերական փառատօներու ընթացքին՝
օրիորդներ սիրաշահելու լաւ միջոց է ա-
նոնց բացատրել պարտուած թագաւոր-
ներու անունները եւ գրաւուած երկիրնե-
րը, որոնք պատկերներով նկարագրուած
ու ներկայացուած կ'ըլլային՝ յաղթանա-
կի հանդէսներու ընթացքին։

21. OVIDIO, «L'arte dell'amore», a cura di
G. Vitali, Zanichelli, Bologna, 1965.

22. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ, անդ, էջ 162։

23. OVIDIO, անդ, էջ 30, տող 219-221։

24. OVIDIO, անդ, էջ 30, տող 223-225։

մարիտը, կամ, առ նուազն այնպէս՝ որ ճշմարիտ թուի:

Կայսերական Հռոմի զաւակ, լատին բանաստեղծին համար՝ «Հայաստան» եւ «Հայ» անունները այլեւս չունին այն առասպելական հեռաւորութեան եւ վայրագ կորույթի իմաստը, զոր ունէին Տիրուլլոսի մօտ. եւ ոչ ալ հոգեբանական եւ ողբերգական առումը՝ Պրոպերտիոսի: Ուիլիզիոսի համար «Հայաստան» եւ «Հայեր» այլեւս զրեթէ անային եւ ընտանեկան իրականութիւններ դարձած են, որոնց հանդէպ կարելի է նուրբ, սրամիտ եւ սկեպտիկ դիրք մը բռնել. կարելի է զանոնք կիրարկել՝ նոյնիսկ ստելով, եւ դործածել որպէս տրամախօսական նիւթ՝ սիրային մենամարտի մը մէջ:

Հարկ չկայ աւելցնել թէ Ուիլիզիոս հոս կը ներկայանայ իրրեւ խոր հոգեբան: Որպէս յարմար պարագայ՝ դիւրացնելու սիրային կապ մը, ան կը մատնանչէ դանդաղածային յուզումի պահը (երբ յաղթական ժողովուրդին հպարտութեան յուզականութիւնը գերազանցօրէն խանդավառուած է), եւ որպէս սիրաշահելու միջոց՝ կ'առաջարկէ ցոյց տալ հմտութիւն. այսինքն՝ թէ ինք երիտասարդը զարգացած է, եւ լաւատեղեակ՝ հեռաւոր անձերու եւ տեղանուններու:

Հոս, ուրեմն, Տիրուլլոսի բանաձեւին առասպելական հեռաւորութիւնը կը դառնայ աւելի մօտիկ բան մը, որ այլեւս տեղափոխուած է հռոմէական կեանքին մէջ. այլեւս չունինք վայրագ կորույթի իմաստը, որովհետեւ իրողութիւնը այժմ բոլորովին հակառակն է. այստեղ հարցը պարտաւորաբար հայերու մասին է, կայսերական հանդէսի մը առիթով: Բանաստեղծը չի զրազիր այլեւս Հռոմի փառքով, այլ կ'օգտագործէ Հռոմի փառքին մէկ արդիւնքը՝ ի նպաստ անհատական, հաճոյսէր եւ կատակախառն խաղի մը:

Ուիլիզիոսի «Արուեստ սիրելու» գրքին մէջ, «Հայաստան» անունը, ուրեմն, իմաստն առած է տարրի մը՝ որ այլեւս կապուած է հռոմէական առօրեայ կեանքին:

Քին. այսինքն՝ «ներկայ իրականութիւն» մը դարձած է:

2. Սակայն, Ուիլիզիոս ալ կը դործածէ «Հայաստանի վագրեր» պատկերը, իր «Այլակերպութիւններ»-ը (Metamorphoseon) քերթողաշարքին Ը. գրքին մէջ (տող 120-1), ուր Սիդղա կ'ընդգլխարարէ Մինոսի:

non genetrix Europa tibi est, sed inhospita Syrtis
Armeniae tigresque austroque agitata Charybdis!²⁵

Թարգմանարար՝

Քեզ չէ ծընած Եւրոպէն, այլ Սիրտին այն անմարդի,
Կամ քէ վագրերն Հայաստանի, կամ Կարիպոսի
հողմածեծ: ²⁶

Նոյն պատկերն ունինք նաեւ նոյն քերթողաշարքի ԺԵ. գրքին մէջ (տող 86-87).

Armeniae tigres iracundique leones
cumque lupis ursi dapibus cum sanguine gaudent.²⁷

Թարգմանարար՝

Ահա՛ վագրերն Հայաստանի եւ կատաղի առիւծներն,
Գայլերուն հետ արջերն անգութ որս կը տնջան
արիւնոռչտ: ²⁸

Հոս «Հայաստանի վագրեր» պատկերը դարձեալ դործածուած է, եւ այս անգամ՝ զիցարանական կառուցուածքի մը մէջ:

Կրնանք հետեւցնել՝ թէ լատին բանաստեղծութեան պատմութեան այս շրջանին, իսկապէս անիկա «զրական իրողութիւն» մը դարձած է, որուն ապացոյցն է նոյն պատկերին զանազան առումներով

25. OVIDIO, «Le Metamorfosi», a cura di Ferruccio Bernini, Zanichelli. Bologna, vol. I, էջ 330:

26. OVIDIO, «Metamorfosi», անդ, էջ 331:

27. OVIDIO, «Metamorfosi», vol. II, էջ 288:

28. OVIDIO, «Metamorfosi», vol. II, էջ 289:

դործածութիւնը՝ տարրեր բանաստեղծներու կողմէ:

Նոյն հեղինակին մօտ ալ, Հայաստանի կապուած պատկեր մը «ներկայ իրականութեան» իմաստ ունի թէ՛ հոգեբանօրէն (Արուեստ սիրելու), եւ թէ՛ գրական-դիցարանական առումով (Այլակերպութիւններ):

ՈՐԱՏԻՈՍ ՓԼԱԿԿՈՍ (65-8 մ. թ.)

Որատիոսի մասին՝ Քոնչեթթոյ Մարքեզի կը գրէ թէ անիկա «զասական ոճի ստեղծագործն է... կատարեալ շարագրողի ճաշակի մեծ ոյժն ունի եւ հիանալի հանդարտութիւնը: Անիկա լատին քերթողութեան ոսկերիքն է»²⁹: Իրեն յատուկ ճշգրտութեամբ՝ Մարքեզի շատ լաւ կը բնութագրէ Որատիոսի արուեստին յատկանիւնները, որոնք են. զուսպ հակալիւն՝ բանաստեղծական նիւթին, անթերի մշակում՝ ձեւին. տեսակ մը ազնուական գերազանցութեամբ եւ բանապաշտ վերապահութեամբ է որ Որատիոս կը յօրինէ իր քերթողական կառուցուածքը:

Որատիոսի մօտ չենք գտնել «Հայաստան» անունը, այն առումով՝ զոր տեսանք նախորդ բանաստեղծներուն քով: Տիրուլլոսէն մինչեւ Որատիոս, «հայկական» պատկերը՝ իմաստի փոփոխութիւն կրած է, «հեռաւորութենէ» մինչեւ «ներկայ իրականութիւն»: Որատիոսի համար՝ «հայկական» պատկերը այլեւս բոլորովին մօտեցած բան մըն է, սովորական ու իսկապէս առօրեայ տուեալ մը:

Մէկ անգամ կը գտնենք զայն, եւ իբր «առարկայական իրականութիւն» մը ներկայացնող պատկեր, «Տաղերու» (Odes) Բ. գրքին մէջ (Տաղ Թ. Ad G. Valgium Rufum):

Non semper imbres nubibus hispidos
manant in agros aut mare Caspium
vexant inaequales procellae
usque, nec armeniis in oris,
amice Valgi, stat glacies iners
menses per omnes.³⁰

Թարգմանարար՝

Յաճախ ամպերէն անձրեւ չի տեղար
Գերբուկներուն վրայ,
Եւ ոչ ալ Կասպից ծովը կը յուզեն
Մրրիկներ անեղ,
Ոչ ալ հայկական հողերուն վրայ,
Վուլկիոս բարեկամ,
Սառոյցը անշարժ ընդմիշտ կը մընայ:³¹

Այս տաղին մէջ, Որատիոս կ'ուզէ, անհատական խօսակցութեան ձեւով՝ համոզել իր Վուլկիոս բարեկամը, թէ իրերը անշարժ չեն, թէ՛ անոնք իրարու չեն նըմանիր, եւ թէ մասնաւորապէս՝ անոնց բացասական կողմը միշտ բացարձակ եւ մնայուն չէ: Թէ սառոյցները Հայաստանը չեն ծածկել ամբողջ տարին, այլ դարձեալ կը հալին (բնագրին մէջ՝ տող 4-6), կը նշանակէ թէ դաժան իրականութիւն մըն ալ միշտ իր վերջն ունի:

Որատիոսի ժամանակ, ուրեմն, «Հայաստան» եզրը՝ Հռոմի համար ամբողջապէս «մօտեցած ներկայութիւն» մըն էր. առգմական արշաւներու հետեւանքով՝ լուրն հասած էր հայկական ձմեռներու դաժանութեան մասին: Այս դաժանութիւնը Որատիոսի մեկնակէտն է՝ իր պատկերին կառուցման, լաւագոյն եղանակով արտայայտելու համար իր դադափարը: Եթէ նոյնիսկ այդքան դաժան երեւոյթ մը կրնայ փոխուիլ, պէտք է մըտածել թէ դոյութիւն ունենան անփոփոխ իրողութիւններ կամ հոգեվիճակներ: Սփոփիչ այս տեսակէտը՝ Որատիոս չորս օրինակներով կը պատկերաւորէ. առաջին երկուքը կ'առնէ հեռաւոր երկիրներէ (Կասպից ծով եւ Հայաստան). մէկը ընդհանրական երեւոյթ մըն է (տող 1-2). իսկ չորրորդը կը վերաբերի իտալական աշխարհագրութեան (բնագրին մէջ տող 7, querceta Gargani):

29. ORAZIO, «Le odi. Il Carme secolare. Gli Epodi», a cura di G. Vitali, Zanichelli. Bologna, 1939, էջ XII:

30. ORAZIO, անդ, էջ 144, տող 1-6:

31. ORAZIO, անդ, էջ 145:

Որատիոսի բանաստեղծութեան մէջ, ուրեմն, «Հայաստան» եզրը՝ «ներկայ իրականութիւն» մըն է, առօրեայ:

ՅՈՒՆԱՂ (60?-135)

«Ներկայ իրականութեան» այս առումը ուժեղորէն կ'ընդգծուի Յորնաղի մօտ: Յորնաղ կ'ապրի այնպիսի ժամանակ մը, երբ կայսերական Հռոմը նոր զիմազիծ առած էր. հաստատութիւնը, զօրութիւնը, հաճոյքը այլեւս տիրական դիժերն էին այս դէմքին: Ասոնց դէմ է որ կ'ընդվզի Յորնաղ, եւ իր «Երգիծաբանութիւններ»-ում (Satyrae) մէջ շատ տալանորիչ նկար մը կու տայ «բարոյական ապականութեան»³², իրապաշտ մանրամասնութիւններով լի:

Ինչպէս Ովիդիոսի եւ Որատիոսի համար, նոյնպէս Յորնաղի համար ալ «Հայաստան» եւ «Հայ» եզրերը կը նշեն «ներկայ իրականութիւն» մը. բայց Յորնաղի վերաբերումը այդ ներկայ իրականութեան հանդէպ՝ շատ տարբեր է Որատիոսինէն եւ Ովիդիոսինէն:

1. «Երգիծաբանութիւններ»-ում մէջ (Ա. դրք, 1, տող 104) յիշատակուած է Եփրատը. բայց ոչինչ կը թելադրէ թէ գործող անձը հայ ըլլայ:

Նոյն քերթողաչափին, Ա. դրք, 2, 163-5 տողերուն մէջ, ակնարկը աւելի յստակ է. Յորնաղ կը յիշատակէ, որպէս անբարոյականութեան տիպար armenius Zalaces մը, եւ 166րդ տողին մէջ կը մեկնէ.

Aspice quid faciant commercia!

Թարգմանաբար՝

Տե՛ս, ի՞նչ կը բերեն շփումներն օտար աշխարհներու հետ:

Բանաստեղծին ցասումը կ'ուղղուի ընդդէմ այն օտարներուն, որոնք Հռոմ եկած իբրեւ պատանդ, մարդ կը դառնան (hic fiunt homines), ու Հռոմ կը բերեն բարքերու ապականում, վերադառնալու հա-

մար իրենց երկիրները՝ ինքզինքնին Հռոմայեցի նկատելով:

Sic praetextatas referunt Artaxata mores.

Թարգմանաբար՝

Եւ Արտաշատ կը տանին մեր տարազն ու պատմութիւն:

Յորնաղ կը գործածէ «Հայ Zalaces»-ի տիպարը՝ արտայայտելու համար իր տեսակէտը մասնաւորապէս օտարներուն ներկայումս: Ըստ իրեն՝ Հռոմի բարոյական բարքերու անկումը պէտք է վերագրել ո՛չ լոկ հարստութեան, այլ նաեւ օտարներուն³³: Յորնաղի համաձայն, կայսրութեան բոլոր դաւաճներէն մարդոց խուժումը դէպի կայսերական մայրաքաղաք՝ Հռոմ, հռոմէական բարոյական կառուցուածքին քայքայման տարրերէն մէկն է. ուստի, կրնայ ըլլալ որ Zalacesը գոյութիւն ունեցած ըլլայ: Բայց Յորնաղի էջին մէջ, անիկա ամէնէն առաջ պատկերն է, կամ լաւ եւս՝ պատկեր մը, որ կ'անձնաւորէ ընդհանուր կացութիւն մը: Յորնաղ կը դատապարտէ այն ամէն ինչ՝ որ հռոմէական չէ, սկսած յոյներէն.

Non possum ferre, Quirites, graecam urbem;

Թարգմանաբար՝

Ես չեմ կարող հանդուրժել, Հռոմայեցի ընկերներ, Այս յունացած քաղաքին:³⁴

2. Իսկ իր «Երգիծաբանութիւններ»-ում ամբողջ Գ. դրքը ուղղուած է ընդդէմ յոյներուն եւ օտարներուն առհասարակ: (Եւ հոս դարձեալ երեւան կու գայ դէպի

32. GIOVENALE, «Le Satire», a cura di G. Vitali, Zanichelli. Bologna, vol. I, 1960, էջ IX:

33. Յորնաղի մասին՝ որպէս օտարասեպ, տե՛ս Concetto Marchesi, «Storia della letteratura latina», Principato, Messina-Milano, 1933, vol. II, էջ 133:

34. GIOVENALE, «Satire», անդ I, 3, տող 60-61 (vol. I, էջ 44):

զիւզ փախուստի նիւթը. այսինքն հին ու առողջ մշակական կենցաղի մը դիցարանութիւնը):

Հայերու մասին խօսք կայ նաեւ Բ. դրքին նշանաւոր Երգիծաբանութեան մէջ: Այնտեղ, Յորնաղ (տող 398-412) կը հեղնէ այն կիները՝ որոնք մշակութային հմտութիւն կը կեղծեն: Իսկ յատկապէս, 407-408րդ տողերուն մէջ, հեղնօրէն թուարկելով այն բաները՝ զոր կիները կ'ըսեն թէ դիտեն, կը գրէ.

Instantem regi armenio parthoque cometen prima videt.

Թարգմանաբար՝

Նէ առաջինն է որ կը նշմարէ Մահագոյծ ասուպն Հայոց արքային կամ Պարթևներուն:

Չենք դիտեր թէ հոս յիշատակուած ասուպը պատմական իրականութիւն մըն է, թէ պարզապէս պատկեր մը, զոր Յորնաղ կը գործածէ՝ ծաղրելու համար պատգամներու սովորութիւնը: Նոյն երգիծաբանութեան մէջ (տող 542-568 եւ յջ.), Յորնաղ կը ծաղրէ դիւրահաւատ կիները, որոնք զո՛հ կ'երթան մոգերու, գուշակներու եւ խաբեաներու: Բնականաբար, Յորնաղի համար, այդ խաբեաները ամէնքն ալ օտարներ են. պատմականօրէն, հաւանաբար, մոգական արարողութիւնները աւելի յատուկ էին արեւելքի, քան Հռոմի: Ինչ որ ալ ըլլայ, Յորնաղ այստեղ կը թուարկէ հրեաներ, հայեր, կոմագինեցիներ եւ քաղդէացիներ: «Հայ» անունը կը գտնենք 550րդ տողին մէջ.

armenius vel commagenus haruspex.

Թարգմանաբար՝

Գուշակն հայազգի կամ կոմագինեցի:

✓ Ասիկա կը նշանակէ թէ այս ժամանակի Հայերը լատտեղեակ էին գուշակութեան (հոս, հարցը ապագայի գուշակութեան մասին է, որ կը կատարուէր քննելով զոհուած աղաւնիի մը ընդերքները):

Հռոմի մէջ հայ գուշակներու ներկայութեան կապակցութեամբ՝ կ'ուզենք նշել առեւ որ Հ. Յ. Աստուրեան, իր պատմադիտական ուսումնասիրութեան մէջ, կը յիշատակէ թէ Տրդատ Արշակունի Հռոմ գացած է, ի մէջ այլոց, «բազմաթիւ մոգերով»³⁵:

Յորնաղի մօտ (Գիրք Գ. 8, տող 51) յիշատակուած է Եփրատ՝ որպէս ռազմագաւառ. իսկ «Հայաստան» յիշուած է «աշխարհագրական-պատմական» առումով (անդ, տող 9), ուր Յորնաղ կը քննադատէ երիտասարդ մը (Լատերանոս), որ իր ժամանակը կը սպառէր դիւետունեքութեան մէջ, մինչ ատակ էր գէնքով պաշտպանելու Հռոմի ու Իստրոս, եւ գետերն Հայաստանի ու Սիւրիոյ.

Lateranus ad illos

thermarum calices inscriptaque lintea vadit matus bello Armeniae Syriaeque tuendis amnibus et Rheno atque Istro.³⁶

Այնքեւ է թէ Յորնաղի նման գերադանցօրէն բարոյապաշտ բանաստեղծի մը մօտ՝ «Հայաստան» եւ «Հայ» եզրերը գործածուած են որպէս «բացասական ներկայ իրականութիւն» մը:

ՄԱՐՏԻԱԼԻՍ (40?-104?)

Մարտիալէսի մօտ «Հայ» անունի յիշատակութեան կը հանդիպինք միայն մէկ անգամ:

«Վերստաուրիւններ»-ու մէջ (Epigrammata, Ե. դրք, տող. 58, տող 3-4), բանաստեղծը վէճի է բռնուած Պոստումոսի հետ, որ միշտ ապագայի մասին մտածող մըն էր. նեղուած՝ հարց կը դնէ.

35. ԱՍՏՈՒՐԱՆ, անդ, էջ 186: Յորնաղի դրքին չորրջ, կրօնքի մասին, տե՛ս ասիական JEROME CARCOPINO, «La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire» (Խո. Թարգ. «La vita quotidiana a Roma», Laterza, Bari, 1967, էջ 144-145):

36. GIOVENALE, անդ, էջ 204-206, տող 167-170:

quam longe cras istud, ubi est? aut unde
petendum?
numquid aput Parthos Armeniosque latet?

Թարգմանաբար, ըստ Չերոնեթթի,

Ո՞ւր է եւ ո՞րքան հեռու՝ ապագան,
եւ ո՞ւր փնտռել գայն.
Արդեօք Հայերո՞ւ, Պարսեւներո՞ւ մօտ: 37

Մարտիրոսը, ինչպէս ճշգրտօրէն կ'ըսէ
Քոնզեթթոյ Մարքեղի, «աննախապաշար
գիտող մըն է, որ ոչ կը խաբուի եւ ոչ կը
խաբէ»³⁸: Հետեւաբար, իրեն համար գո-
յութիւն ունի մի միայն ներկան, թէ՛ աշ-
խարհադրականօրէն եւ թէ՛ ժամանակի
տեսակէտէն. կրնանք ըսել թէ «Հոս եւ
հիմա» ի բանաստեղծն է. իրեն համար՝
ապագան բացարձակապէս անծանօթ է,
աննախատեսելի, «հեռաւոր»: Եւ այս հե-
ռաւորութեան գաղափարը արտայայտը-
ւած է «Հայ» ու «Պարթեւ» եղբայրունե-
րով:

Ասով կը վերագոնանք «Հայ» եղբա-
րունի նախկին առումին, որ շատ մօտ է
Տիրուլոսի գործածած եղանակին:

ԵԶՐԱՎԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Համառօտակի ամփոփենք մեր նկատո-
ղութիւնները:

«Հայաստան» եւ «Հայ» եղբայրունները
ներկայ են կայսերական շրջանի հռոմա-
յեցի քանի մը բանաստեղծներու մօտ,
բայց ոչ շատ յաճախակի³⁹:

Եզրին առումը, իր բանաստեղծական
գործածութեան մէջ, կը փոփոխուի՝ ժա-
մանակներու փոփոխութեան համաձայն:

Տիրուլոսի, Վիրգիլիոսի եւ Պրոպեր-
տիոսի մօտ՝ մասնաւորապէս «հեռաւո-
րութեան» եւ «վայրագ կորով» ի նշանա-
կութիւն ունի:

Ովիրգիոսի եւ Որատիոսի մօտ՝ «ներկայ
իրականութիւն» մը կը դառնայ:

Յորնաղի համար՝ «բացասական ներ-
կայ իրականութիւն» մըն է:

Մարտիրոսի մօտ՝ դարձեալ հոմանիշ
է «հեռաւորութեան»:

Բանաստեղծները, զոր քննեցինք, չուրջ
երկու դարերու շրջան մը կ'ընդգրկեն.
երկու դարեր՝ որոնց ընթացքին մասնա-
ւորապէս սերտ են յարաբերութիւնները
ընդմէջ Հռոմի եւ Հայաստանի:

Յիշեալ բանաստեղծները ամենամեծ
ճշտութեամբ կը ցորացնեն այդ պատմա-
կան յարաբերութիւններու բնոյթն ու յե-
ղաշրջումը. նախ՝ հեռաւորութիւն մը,
յետոյ՝ ներկայութիւն մը, ապա՝ դար-
ձեալ հեռաւորութիւն մը: Այս երեք հան-
գըրուանները արդարեւ լիովին կը հա-
մապատասխանեն Հայ-Հռոմ յարաբերու-
թիւններուն մէջ պատմականօրէն գոյու-
թիւն ունեցած շրջաններուն:

Ասիկա կու գայ նաեւ հաստատել այդ
ժամանակի լատին բանաստեղծութեան
տիրող իրապաշտ նկարագիրը:

(Վերջ)

Կ. Վ.

EPIGRAFI LATINE

NELLA CAPITALE ARTASAT

Il 29 aprile 1967, nel villaggio Pokr Ved, nella Repubblica S. S. Armena, sono venuti alla luce frammenti di lapidi romane. Gli scavi, condotti dal 2 al 7 maggio, sotto la direzione del prof. B. Arakelean, hanno consentito l'identificazione di due epigrafi situate nell'antica capitale armena Artasat. L'Arakelean stesso ne ha dato notizia in «Patma-banasirakan Handēs» (Rivista storico-filologica), Edizioni dell'Accademia delle Scienze della R. S. S. Armena, Erevan, n. 4 (39), 1967, pp. 302-311. Di questo scritto diamo la parte descrittiva, omettendo per brevità l'annessa analisi storica.

Dopo aver occupato l'Armenia, Traiano aveva stanziato, in diverse parti del paese, truppe di guarnigione. Una guarnigione romana si era accasermata anche nella capitale Artasat. Le epigrafi latine venute alla luce risalgono appunto a quelle truppe romane.

Una delle epigrafi è incisa su grandi lastre di calcare a grana grossa, la cui altezza è m. 0,80, lo spessore 13-16 cm. nella parte superiore e 20-21 cm. in quella inferiore. In tal modo, la parte inferiore delle lastre era larga, e probabilmente esse erano appoggiate sul gradone costeggiante il muro di non sappiamo quale edificio. L'epigrafe è incisa su cinque lastre le quali, pur essendo approssimativamente eguali per

altezza e spessore, erano di diversa lunghezza. La lunghezza della prima lastra è di m. 2,05; la seconda lastra è frantumata e manchevole, ma probabilmente ha avuto lunghezza di m. 1; la terza lastra, centrale, è parimenti frantumata e manchevole: la lunghezza della parte superiore conservata è di m. 1,45, mentre la lunghezza complessiva è stata, probabilmente, di m. 2,50; le lastre quarta e quinta sono integre e la loro lunghezza è rispettivamente di m. 1,20 e 1,76. Così, l'intera iscrizione si sviluppava, lungo il muro di una costruzione, con 0,80 m. di altezza e lunghezza complessiva di circa m. 8,50 (la lunghezza complessiva delle lastre rinvenute, integre e frantumate, è di m. 7,30). L'epigrafe incisa su queste lastre in assai belli e grossi caratteri, è formata da tre righe. Le lettere della prima riga sono incise a 4 cm. dal bordo superiore delle lastre, ed hanno altezza di cm. 20, mentre l'altezza delle righe seconda e terza è di cm. 16.

Il ripristino della prima e seconda riga dell'epigrafe non presenta difficoltà o dubbi. All'inizio della terza riga si segnala quante volte Traiano è stato investito dell'autorità di tribuno, TRIB [VNICIA] POT[ESTATE], dopo di che compaiono una X e le linee orizzontali superiore e mediana del numerico viciniore. L'ultima data si trova proprio al bordo della lastra, mentre la

37. MARZIALE, «Epigrammi», a cura di Guido Ceronetti, Einaudi. Torino, 1964, t. 337.

38. CONCETTO MARCHESI, *անդ.*, էջ 124.

39. Կայսերական շրջանի լատին բանաստեղծութեան մէջ՝ օտար վայրերու եւ ժողովուրդներու յիշատակութիւնը յաճախակի է. սակայն միշտ կապուած՝ այժմէականութեան եւ շրջաններու կարեւորութեան՝ ընդմէջ Հռոմի: